

КИПЪРСКИЯТ ВЪПРОС КАТО ПРОБЛЕМ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ НА БАЛКАНИТЕ – 1955 – 1983 г. ХАРАКТЕРИСТИКИ И ЕВОЛЮЦИЯ

Вероника Стоилова

Въведение

Историята показва, че целият ХХ в. е един от най-динамичните периоди от развитието на международните отношения на Балканите и в Европа. Това е период, белязан от бедствията на две световни войни и продължилата след тях Студена война, чиито тежки последици се усещат и днес по целия свят. И през този век Балканският полуостров продължава да бъде една от най-апетитните цели за интересите на великите световни сили, а особено след Втората световна война стратегическото значение на полуострова нараства още повече.

Особено съдбоносен за международните отношения на Балканите в средата и втората половина на ХХ в. се оказва кипърският въпрос, който се превръща в едно от най-сложните и продължителни огнища на напрежение в Европа след Втората световна война. Островът се оказва център, в който се сблъскват интересите не само на Гърция и Турция, но и на редица международни сили, чиято политика става една от главните причини за задълбочаването на кризата.

Основното съдържание на този въпрос към началото на 50-те години на ХХ в. се характеризира с борбата на кипърското население (предимно кипърските гърци) за отхвърляне на колониалната зависимост, “еносис” с Гърция или създаване на своя независима държава.

Причините за заплитането на днешната криза възникват още със създаването на Република Кипър през 1960 г. Възникнал като колониален проблем между кипърското население и Великобритания, кипърският въпрос се усложнява още повече от ангажирането на Гърция и Турция като страни в него, а внасянето му за разглеждане в ООН към средата на 50-те години го извежда на политическата сцена като важен международен въпрос.

Опитвайки се да защити собствените си интереси и да удължи колониалното си господство на острова, както и да подсигури стабилността на НАТО в Източното Средиземноморие, Англия започва да плете интриги между двете националности на острова, като с това цели да придаде на

проблема вида на конфликт между Гърция и Турция за подялба на колониалното наследство. Така през 50-те години с намесата и на други фактори – САЩ, НАТО, ООН, се актуализира един проблем, който привлича вниманието на цялата международна общественост.

В резултат на дълги и сложни преговори относно съдбата на Кипър се стига до подписването на Цюрихско-Лондонските споразумения от 1959 г. като евентуално решение на проблема. На практика обаче те не само не създават желаната основа за помирение, но застават в основата на бъдещите противоречия между Гърция и Турция.

Така, разкъсан между претенциите на гърците за “еносис”, на турците за “таксим” и интересите на великите сили в региона, кипърският въпрос се превръща в един от най-сложните регионални конфликти на XX в., който и днес е актуален и привлича интереса на държавите от целия свят.

I. Актуализиране на кипърския проблем като национален и антиколониален (от началото до края на 50-те години на XX в.)

Населението на остров Кипър (който заема територия от 9251 кв. км.) е смесено – около 80% гръцко и 18% турско. До Втората световна война двете народности съжителстват мирно помежду си. По време на английското господство на острова (1878 – 1960) се заражда кипърското националноосвободително движение, гръцко по национална характеристика и под ръководството на православната църква¹. Още в началото на века, “заразена” от гръцкия национализъм, новообразувалата се кипърско-гръцка буржоазия заявява първите си претенции за “еносис” (обединение) с Гърция. Архиепископът на Кипър Макариос става основна фигура в политиката на острова и водач на гръцката общност. След Втората световна война това движение се активизира и започва активно да гради основата за бъдещото отхвърляне на чуждата власт. Това е и времето, в което започва процесът на разпадане на колониалната система на Великобритания и което бележи края на нейното господство на острова. Така, възникнал като национален, кипърският въпрос се актуализира като антиколониален проблем между кипърското население и Великобритания. Именно в резултат на новото съотношение на силите след войната и засилването на националноосвободителното движение в района на Източното Средиземноморие нараства и стратегическото значение на Кипър за интересите на Великобритания. Логично на преден план излиза въпросът за по-нататъшната съдба на остров Кипър и неговата принадлежност².

---

¹ Манчев, К., История на балканските народи (1945 - 1990), С., 2003 – стр. 344.

² Манчев, К., цит. произв. – стр. 344.

В миналото поредица от гръцки правителства настояват за „еносис“, т. е. обединение, но близостта на острова до Турция е основният мотив на турската опозиция срещу гръцкото анексиране, в което тя вижда заплаха за националната си сигурност и за съдбата на турското население под гръцко управление. Привлечена като заинтересована страна, първоначално Турция настоява за запазване на статуквото, като претендира в противен случай за присъединяването на острова към Турция, но през втората половина на 50-те години тя издига тезата за “таксим” (разделяне) на Кипър между Гърция и Турция³.

Основните заинтересовани фактори в зараждащия се спор се очертават най-малко пет: кипърските гърци (претендиращи за „еносис“ с Гърция), кипърските турци (които са против присъединяване към Гърция), Великобритания (целяща запазване на статуквото), Гърция и Турция. Позициите на кипърските гърци и тези на Гърция се оказват сходни – освобождение от английско колониално владичество и “еносис”. Позициите на кипърските турци и на Турция също съвпадат – никакъв “еносис”, по-добре запазване на статуквото (т. е. английско господство), присъединяване към Турция и разделяне (“таксим”) на острова на турска и гръцка част⁴.

С началото на антиколониалното движение на острова се създава политическата организация ЕОКА, ръководена от архиепископ Макариос и Георгиос Гривас. Това движение получава антиколониален характер, тъй като възстановява искането за отхвърляне на чуждата власт и приобщаване на Кипър към Гърция. Великобритания обаче дава ясно да се разбере, че няма намерение да даде независимост на острова или да промени статута му съществено, тъй като възнамерява да остане Средиземноморска сила. По същия начин кипърските апели към ООН остават без внимание⁵.

Тъй като целите на кипърските гърци не могат да бъдат постигнати посредством преговори, много от тях прибегват към терор – полковник Гривас (Дигенис Акритас) създава въоръжена сила, т. нар. ЕОКА-2, чиито отряди извършват множество терористични атаки не само срещу британската окупация, но и срещу турското население. Тези събития предизвикват силна реакция от страна на Турция, която е склонна да приеме продължаващото британско управление, но не и присъединяване на острова към Гърция⁶. По подобие на ЕОКА-2 още в началото на 50-те години се създава кипърската турска военизирана организация “Волкан”, която впоследствие се реорганизира като “турска организация за съпротива”, ръководена от турски офицери и въоръжавана от Турция⁷.

³ Йелавич, Б., История на Балканите, С., 2003 – стр. 415.

⁴ Манчев, К., цит. произв. – стр. 345.

⁵ Йелавич, Б., цит. произв. – стр. 416.

⁶ Йелавич, Б., цит. произв. – стр. 416.

⁷ Манчев, К., цит. произв. – стр. 347.

Това води до намесата на Гърция. На 16 август 1954 г. тя отправя молба до генералния секретар на ООН за включването на кипърския въпрос в дневния ред на Общото събрание, която на 22 август се подкрепя от архиепископ Макариос. С включването на кипърския въпрос в дневния ред на ООН той е признат за международен проблем.

При поредната акция на ЕОКА-2 и изострянето на ситуацията на острова през 1955 г. английското правителство се опитва да се измъкне от трудната ситуация и решава да превърне Турция в заинтересована страна, въпреки че с Лозанския договор от 1923 г. последната се отказва от всички свои права върху Кипър⁸. По този начин с превръщането на кипърския въпрос в спорен между Гърция и Турция британската дипломация успява да удължи за известно време своето колониално господство. Едновременно с това тя предизвиква силно изостряне на отношенията между двете страни.

И така, спорът, породил изключителна враждебност между двата партньора от НАТО по отношение на Кипър, въвлича и американската политика в Източното Средиземноморие. Възникналият проблем сериозно застрашава единството и целостта на НАТО, от което се опасяват САЩ, тъй като освен, че оказват активна поддръжка на Великобритания по кипърския въпрос, проявяват активен интерес към острова и с оглед на своите военно-политически цели в региона⁹.

Оттам нататък, главно поради породените противоречия сред населението по този въпрос нито турското, нито гръцкото правителство могат да се оттеглят от позицията си на твърда подкрепа за своята част от населението на острова. И двете националности прибегват до насилие – докато гръцките кипърски терористи нападат местните турци, турското население в Истанбул през септември 1955 г. се изправя срещу живеещите там гърци, в резултат на което повечето от тях са принудени да емигрират¹⁰. Така британските интриги успяват да задълбочат нарастващото противоречие между Гърция и Турция.

Инициатива за решаването на спора поема Гърция, чието правителство иска “право на самоопределение” за Кипър и предлага въпросът да се реши на двустранна основа чрез преки гръцко-английски преговори. Като средство за натиск върху Лондон се използва внасянето на кипърския въпрос за разглеждане в ООН.¹¹ С цел да намери решение на проблема в рамките на НАТО и да избегне поставянето на въпроса пред ООН, през август 1955 г. Великобритания организира тристранна конференция в Лондон за преговори по кипърския въпрос, на която всяка от заинтересованите страни излага позициите си, а те се различават тотално:

⁸ Данова, Н., Христакудис, А., История на нова Гърция, С., 2003 – стр. 291.

⁹ “Балканите – политико-икономически справочник” – Колектив, С., 1982 – стр. 116.

¹⁰ Йелавич, Б., цит. произв. – стр. 416

¹¹ Манчев, К., цит. произв. – стр. 345.

Англия се обявява за запазване на териториалното статукво при широка вътрешна автономия на острова, регламентирана от съответна конституция; Гърция претендира за право на самоопределение на Кипър, английски военни бази на острова и малцинствени права за кипърските турци; Турция иска запазване на статуквото на острова или, ако Англия се откаже от него, присъединяване към Турция. С участието си в тази конференция Турция за пръв път е призната за страна по кипърския въпрос и от Гърция. Това е много ловък и премислен ход от страна на Англия, с който кипърският въпрос се превръща официално в англо-гръцко-турски проблем. Започналите дълги спорове и трудни преговори се проточват няколко години и в резултат на това се намесват и други сили – САЩ, НАТО, ООН, които дават своите предложения и проекти за решаване на кризата.¹²

Несъмнено след конференцията Лондон се оказва в най-добра позиция, тъй като тя продължава британската теза, че кипърският въпрос не е колониален, а гръцко-турски проблем. Тази промяна дава възможност на британското правителство да използва Анкара като отбранителна линия при отстояване на своите интереси. С оправданието за възможна турска реакция Лондон има възможност да отказва в бъдеще на кипърското население правото не само на самоопределение, но и на истинско самоуправление и да се проявява в ООН и като миротворец, и като посредник. Това позволява на Великобритания да запази позициите си на острова.¹³

След като става ясно, че и разделяне, и “еносис” отпадат като възможности, остава едно друго решение – независимост. Великобритания е склонна да се откаже от контрола, но само при конкретни условия. През февруари 1959 г. в Цюрих (5 февруари 1959 г.) и Лондон (17 февруари 1959 г.) се провежда гръцко-турска конференция за Кипър с участието на Великобритания. В Лондон министър-председателите, външните министри на Англия, Гърция и Турция и представителите на двете кипърски общности Макариос и Ф. Кючюк подписват подготвеното в Цюрих споразумение за обявяването на Кипърската република. Споразумението обаче съдържа клаузи, които ограничават кипърския суверенитет и преодоставят правото на страните гаранти (Великобритания, Гърция и Турция) да се намесват, с което се създават условия за бъдещи кризи и конфликти.¹⁴

Според подписаните Цюрихско-Лондонски споразумения от 1959 г. Кипър получава независимост и става президентска република с два официални езика – гръцки и турски. Президентът е грък – избран от гръцката общност, а вицепрезидентът – турчин, избран само от турската общност. Изпълнителната власт се осъществява от президента и

---

¹² Манчев, К., цит. произв. – стр. 345.

¹³ Гарабедян, А., Националноосвободителната борба и провъзгласяването на Република Кипър (1945 – 1960), С., 1989 – стр. 129.

¹⁴ Данова, Н., Христакудис, А., цит. произв. – стр. 301.

вицепрезидента, а Административният съвет, съставен от седем гръцки и трима турски министри, е техен помощен орган на изпълнителната власт. Законодателната власт се осъществява от парламента, съставен от 70% (35 души) представители на гръцката общност и 30% (15 души) представители на турската. Персоналният състав на републиканските държавни учреждения и институции в повечето случаи се определя в съотношение 70 към 30 в полза на гръците.¹⁵

Великобритания, Гърция и Турция признават и гарантират независимостта и териториалната цялост на Кипърската република и се задължават да не допускат “еносис” или разделяне на острова, а Кипър – да не установява съюзни отношения с други държави. Гърция получава право да настани в Кипър свой контингент от 950 души, а Турция – от 650 души. Великобритания получава право да използва за военни цели определен район, в това число въздушното пространство на острова.¹⁶ Кипър остава в орбитата на НАТО, тъй като войските на Гърция и Турция стават автоматично войски на НАТО.

През декември 1959 г. архиепископ Макариос е избран за президент на Кипър, а Ф. Кючюк – за вицепрезидент. Така на 16 август 1960 г. официално се обявява независимостта на Република Кипър.¹⁷

Постигнатата компромисна формула в Цюрихско-Лондонските споразумения не задоволява никого. Гръцката страна не е доволна, че Кипър се определя не като единна държава със силна централна власт, а като държава на две равнопоставени общности, което се регламентира от конституцията на републиката: президентът и вицепрезидентът (единият – грък, другият – турчин) имат еднакво право на вето върху решенията на правителството и парламента; законите се гласуват поотделно от депутатите на двете общности, така че депутатите турци, макар и малцинство, да могат да отхвърлят решенията на депутатите гръци; наред с парламента всяка общност има свое отделно комунално събрание, което се занимава с широк кръг проблеми на съответната общност; създават се смесени съдилища, в това число и Висш конституционен съд и Върховен съд, но има и отделни – само гръцки и само турски съдилища; командирите и заместник-командирите на войската, жандармерията и полицията трябва да бъдат от различни общности – единият грък, другият турчин. Има и отделни (само гръцки и само турски) полицейски и жандармерийски единици, създават се отделни гръцки и турски общини в пет града на републиката, като във всеки град има смесен координационен съвет за сътрудничество.¹⁸

---

¹⁵ Манчев, К., цит. произв. – стр. 346.

¹⁶ Манчев, К., цит. произв. – стр. 346.

¹⁷ Василев, Е., Кипър – история и съвременност, С., 1975 – стр. 32.

¹⁸ Манчев, К., цит. произв. – стр. 346.

Изграждането на независима кипърска държава от формална гледна точка започва въз основа на принципа за равнопоставеност на двете общности. В действителност обаче излиза, че става дума не за равнопоставеност, а за разделяне и дори противопоставяне на обществото по национален принцип – гръцко и турско. Това е причината, поради която Кипър не успява да се организира като единна държава със съответна система от местни и централни органи на властта и нормално функциониращ държавен апарат.¹⁹

Споразуменията, които на практика налагат двувластие на острова, не само че не успяват да създадат основа за помирение и сътрудничество между кипърските гърци и турци, но съдържат предпоставки за засилване на противоречията между тях и не само че не освобождават кипърското население, но ограничават суверенитета на Кипърската република като осигуряват възможност на трите държави гарантите да се намесват във вътрешните работи на страната при всеки случай, когато сметнат, че техните интереси изискват това.²⁰

II. Усилия за опазване на Кипърската държава в периода от 1964 до 1974 г.

Развитието на Кипърската република през 1960 г. – 1974 г. е период на проверка на възможностите, произтичащи от Цюрихско-Лондонските споразумения. Противоречията, които са в основата на вътрешнодържавното устройство на Република Кипър и са подклаждани системно отвън, довеждат до непрекъснати спорове и чести кървави сблъсъци между кипърските гърци и турци.²¹

По време на официалното си посещение в Турция през 1962 г. президентът на Република Кипър архиепископ Макариос сондира мнението на турското правителство относно изменението на няколко члена на Кипърската конституция, които пречат и затрудняват дейността на кипърското правителство. Но той получава категоричния отговор, че Турция няма да се съгласи с едностранно изменение на Кипърската конституция. Независимо от това обаче още следващата година президентът Макариос пристъпва към изменението им.²²

На 30 ноември 1963 г. той връчва предложение от 13 точки за ревизиране на конституцията на вицепрезидента Ф. Кючюк и на представителите на трите страни гарантите. Изменението на членовете на конституцията, за които настоява Макариос (те имат за цел по-доброто

¹⁹ Манчев, К., цит. произв. – стр. 347.

²⁰ „Балканите – политико-икономически справочник” – Колектив, С., 1982 – стр. 116.

²¹ „Конфликтните огнища на планетата. Справочник” – Колектив, С., 1988 – стр. 30.

²² Хаков, Дж., Политическата борба в Турция 1960 -1971 г., С., 1972 – стр. 94.

функциониране на държавните органи и правителството), не накърняват равноправното положение на гръцката и турската общности на Кипър. От гледна точка на турското правителство обаче те целят да поставят малцинството (турците) в зависимост от мнозинството (гръците). При съществуващото недоверие между кипърските гърци и турци, поддържани от великите сили и кипърските екстремисти от двете общности, се затруднява изключително много приложението на конституцията и нормалната дейност на кипърското правителство. С предложенията на президента Макариос се цели Кипър да се превърне от държава, съставена от две автономни общности, в единна кипърска държава със силно централно правителство, което да доведе до победен край в борбата за действителната независимост на острова. Това обаче среща решителната съпротива на кипърското турско ръководство, подкрепяно от Анкара, тъй като то вижда в тези действия на Макариос опит да се ликвидират правата на турската общност, гарантирани от Цюрихско-Лондонските споразумения и Кипърската конституция.²³

Турската страна категорично отхвърля гръцките предложения и поема курс на дестабилизация на Кипърската република: нейната цел не е изграждане на независима кипърска държава, а разделяне на острова на гръцка и турска част. Затова тя се насочва към противопоставяне на двете общности, в това число и по пътя на военния сблъсък. Създадената още в началото на 50-те години кипърска турска организация “Волкан” подновява дейността си и започва да насърчава и ръководи турския екстремизъм на острова – антигръцки демонстрации и програми, етническо прочистване на смесени селища, ограничаване на контактите между турци и гърци, конфронтация по всички линии до въоръжени сбъсъци между двете общности в отделни селища и райони на републиката. Не изостава и гръцкият екстремизъм, който продължава да се стимулира от идеята за “еносис”.²⁴

На 21 декември 1963 г. в Никозия екстремисти от двете общности провокират първия въоръжен сблъсък, който много бързо успява да обхване целия остров. Представителите на турската общност в държавния апарат използват конфликта като претекст и отказват да изпълняват задълженията си. Изграждат се турски укрепени пунктове, възникват нови отделни турски управленски структури, контактите между гръцките и турските селища секват, ограничаване се свободата на придвижване, освен психологическата, възниква и физическа преграда между двете общности, с което започва практическото разделяне на острова. Турската страна обявява правителството на Макариос за антиконституционно и декларира, че ще

---

²³ Хаков, Дж., цит. произв. – стр. 95.

²⁴ Манчев, К., цит. произв. – стр. 347.

създаде отделно турско кипърско правителство. Гръцката страна пък обявява турците, озовали се в турските укрепени пунктове, за метежници, след което пристъпва към разоръжаване на турските полицаи, замесени в стълкновенията, като съучастници на турския екстремизъм. Въоръжените сблъсъци се увеличават, с което расте броят на убитите и ранените.²⁵

Така след обявяването на независимостта на Република Кипър се слага началото на една криза, която освен кипърските гърци и турци пряко засяга Гърция, Турция и Англия – силите, които съгласно Цюрихско-Лондонските споразумения имат задължението да гарантират установения режим в Кипър. Всяка една от заинтересованите страни се ръководи единствено от интересите си и не отстъпва от позициите си. Турция иска съвместни действия на трите държави и след провала на общия призив, който Англия, Гърция и Турция отправят към кипърските гърци и турци за прекратяване на въоръжените сблъсъци, тя се подготвя да се намеси самостоятелно със своите въоръжени сили. Гърция от своя страна предлага свикването на обща среща на министрите на външните работи на трите държави гарант, т. е. протакане. Великобритания упражнява натиск върху двете кипърски общности за прекратяване на стълкновенията и установяване на разделителна линия в столицата Никозия.²⁶

Като виждат, че изострянето на кризата застрашава югоизточното крило на НАТО, западните държави се намесват, за да защитят интересите си в района. На 26 декември 1963 г. английският върховен комисар в Кипър Кларк свиква съвещание с президента Макариос и представителите на турската общност, където се взема решение за прекратяване на огъня. Същия ден Съветът на НАТО взема решение за създаването на англо-гръцко-турски умиротворителни войски под командването на английския генерал Янг. Взема се решение да се установи неутрална зона, т. нар. “зелена линия”, която да разделя гръцката и турската част на Никозия.

Въпреки намесата на НАТО обстановката в Кипър остава силно напрегната. Под натиска на НАТО президентът Макариос приема прекратяването на огъня, но не се отказва от борбата за извоюването на окончателната независимост на Кипър. Затова Макариос иска анулиране на Цюрихско-Лондонските споразумения и се оплаква в ООН от чужда намеса във вътрешните работи на Кипър.²⁷

Гръцките и турските екстремисти на острова от своя страна, опирайки се на подкрепата на Гърция и Турция, продължават да изострят обстановката – още по-ожесточено едните се стремят към незабавен “еносис”, а другите – към подялба на острова.

---

²⁵ Манчев, К., цит. произв. – стр. 348.

²⁶ Манчев, К., цит. произв. – стр. 348.

²⁷ Хаков, Дж., цит. произв. – стр. 98.

Макариос заявява, че ще постави пред ООН въпроса за анулирането на Цюрихско-Лондонските споразумения, които са в основата на чуждата намеса във вътрешните работи на Кипър. Под натиска на НАТО обаче той се съгласява да участва в конференция в Лондон през януари 1964 г. заедно с Англия, Гърция и Турция за намиране на изход от Кипърската криза. На тази конференция се предлага в Кипър да се настанят военни контингенти на страните членки на НАТО, но Макариос отхвърля предложението и отново внася въпроса за Кипърската криза в Съвета за сигурност на ООН.²⁸

Така на 4 март 1964 г. Съветът за сигурност излиза с резолюция, която възлага на правителството на Кипър да вземе мерки за прекратяване на всякакви насилствени действия. Предвижда се да се изпратят сили на ООН (сини каски), които да съдействат за прекратяване на сблъсъците, а посредник на генералния секретар на ООН да се погрижи за разрешаване на кризата по мирен път.²⁹ От тази резолюция са доволни всички заинтересовани страни, но всяка от тях я тълкува по свой собствен начин и акцентира върху моментите, които най-точно отговарят на нейните интереси.

Това също не води до умиротворяване, тъй като напрежението между двете групи продължава да се увеличава. Гръцката страна бърза да завладее някои турски стратегически пунктове преди пристигането на сините каски и започва настъпление. Турското правителство реагира срещу това и заплашва с интервенция. Макариос продължава курса на елиминиране на Цюрихско-Лондонските споразумения – денонсиране на договора за съюз между Кипър, Гърция и Турция, по силата на който последните две имат военни контингенти на острова; въвеждане на всеобща военна повинност и създаване на кипърска национална гвардия, командвана от гръцки офицери. Всичко това се оценява от Анкара като подготовка за “еносис” и след като изпратената на 12 март 1964 г. от турското правителство нота е отхвърлена от Макариос, отговорът е решение за военна интервенция, предвидена за първата половина на юни 1964 г.

Намесват се САЩ – американският президент Л. Джонсън предупреждава И. Инъню, че едностранна турска намеса ще доведе до война между Гърция и Турция, и двете членки на НАТО. Освен това той отправя заплахата, че Съветският съюз може да се намеси, а САЩ и НАТО не възнамеряват да защитават Турция в такъв случай.³⁰

След като турската агресивност е временно спряна и след посещенията на Инъню и Папандреу във Вашингтон се постига съгласие за започването на гръцко-турски преговори в Женева при посредничеството на ООН и с участието на САЩ. Американският представител Ачесън предлага

²⁸ Хаков, Дж., цит. произв. – стр. 99.

²⁹ Манчев, К., цит. произв. – стр. 348.

³⁰ Манчев, К., цит. произв. – стр. 348.

на Турция да се предостави една обширна база в Кипър, т.е. осъществяването на двоен “еносис”. Предложението се приема от Турция, но не и от Гърция. А последвалото ново предложение към Турция за една база под наем в Кипър се отхвърля категорично от нея.³¹

Междувременно през август 1964 г. обстановката в Кипър отново се изостря – кипърските гърци екстремисти преминават в настъпление, за да превземат стратегически важните селища Еренкой и Кокина, в отговор на което на 8 и 9 август турските военновъздушни сили бомбардират позициите на кипърските гърци екстремисти.³² Така между партньорите от НАТО избухва голяма криза, в резултат на която гръцката и турската общности се разделят още повече, всяка остава съсредоточена в собствената си част и разделението на практика се осъществява.

В този момент в конфликта се включва СССР, тъй като Макариос се обръща с молба за помощ към него. Разочарован от неадекватността на Запада по време на кризата, той започва опити да спечели подкрепата на социалистическия блок и на азиатските и африканските страни. Макариос вече не подкрепя позицията на Гърция за “еносис”, а по-скоро запазването на кипърската независимост. Негова цел става една неутрална кипърска държава под контрола на гръцкия елемент от населението.³³

Ситуацията временно се успокоява, но всеки остава на позициите си, а Кипър вече не е само гръцко-турски или англо-гръцко-турски проблем, а международен.

Напрежението, създадено от интригите на западните държави между двете етнически общности, обаче продължава. През 1967 г. настъпва поредното изостряне на кипърската криза. По това време на власт в Гърция е военната хунта, която решава да форсира подготовката и осъществяването на отдавнашното гръцко намерение за “еносис”. През юли 1967 г. става известен планът на генерал Гривас, наречен “Астрапи” (“Мълния”), който има за цел завземане на властта в Кипър и обединяването му с Гърция или разделянето му на четири части – гръцка, турска, американска и английска.³⁴ Гръцките въоръжени сили на остров Кипър завземат две турски селища, на което Турция реагира с ултимативна нота: или незабавно прекратяване на гръцката офанзива, изтегляне на гръцките войски от острова и разпускане на кипърската национална гвардия, или турска интервенция и гръцко-турска война. Намесват се НАТО и ООН и Гърция е принудена да отстъпи – през декември 1967 г. гръцките войски се изтеглят от Кипър, а турската интервенция отново се отлага.

³¹ Хаков, Дж., цит. произв. – стр. 105.

³² Хаков, Дж., цит. произв. – стр. 105.

³³ Йелавич, Б., цит. произв. – стр. 424.

³⁴ “Конфликтните огнища на планетата. Справочник” – Колектив, С., 1988 – стр. 30.

Настъпилото затишие, разбира се, е временно, тъй като турската страна пристъпва към създаване на „временно кипърско-турско управление“ с президент Ф. Кючюк и вицепрезидент Р. Денкташ, а гръцката съсредоточава атаките си срещу архиепископ Макариос. На 15 юли 1974 г. той е свален от президентския пост на Република Кипър и е сменен от Никос Симпсон. Целта е ясна: след елиминиране на кипърското правителство да се осъществи присъединяването на Кипър към Гърция (при съответни отстъпки в полза на Турция). Но този път Анкара преминава към реализация на намерението си за военна намеса и насилствено разделяне на острова – на 20 юли 1974 г. Турция изпраща войските си в Кипър.³⁵

Турската военна интервенция изменя съотношението на силите на острова в полза на турската общност, тъй като гръцката страна търпи пълно поражение. За няколко дни турските войски превземат окръг Кирения, а след това разширяват окупацията си до 40% от територията на острова. В същото време военната хунта в Атина пада от власт и там се сформира ново правителство начело с Караманлис. За “еносис” в дадения момент или в перспектива вече не може да се говори, а единственото, за което гръцката страна може да пледира в този момент, е прекратяване на турската инвазия, изтегляне на турските войски от острова и възстановяване на независимостта и единството на кипърската държава. За това настоява и световното обществено мнение. Резолюция с подобно съдържание приема и Съветът за сигурност на ООН, и то още в първия ден на турската интервенция, 20 юли 1974 г.

Турската страна обаче е категорична – установява пълен контрол над окупираната територия, започва да прогонва местното гръцко население оттам, а за изтегляне на турските войски и дума не може да става. Нейното намерение е да наложи осъщественото вече от турската армия разделяне на острова.³⁶

Кризата, в която попада кипърският проблем, налага използването на принципно нови начини и средства за неговото разрешаване. На 22 август 1974 г. правителството на СССР предлага да се свика международна конференция за обсъждане на кипърския въпрос в рамките на ООН с участието на представители на Гърция, Турция, Кипър, постоянните членове на Съвета за сигурност, а също и представители на необвързаните страни (ако, разбира се, участващите страни изразят съгласие). Предложението се подкрепя от Кипър и Гърция, но турското правителство се въздържа.³⁷

Събитията от лятото на 1974 г. предизвикват банкрута на силите, претендиращи за незабавен еносис, но също така нанасят силен удар върху доминиращата дотогава тенденция за консолидация на републиката.

³⁵ Манчев, К., цит. произв. – стр. 349.

³⁶ Манчев, К., цит. произв. – стр. 349 – 350.

³⁷ “Балканите – политико-икономически справочник” – Колектив, С., 1982 – стр. 119.

Надделява тенденцията за политическо и етнографско обособяване на кипърските турци. Въпреки резолюциите на ООН, които призовават за утвърждаване на суверенитета, независимостта и териториалната цялост на Кипър, а също така изискват незабавно изтегляне на чуждите войски, прекратяване на чуждата намеса и приемане на неотложни мерки за завръщане на бежанците, турската страна осъществява редица промени в икономическата, демографската и политическата структура на Кипър.³⁸

Английската дипломация прави поредния опит да се намеси при решаването на кризата. От 25 юли до 14 август 1974 г. в Женева се провеждат преговори между Англия, Гърция и Турция с цел намиране на изход от кризата и възстановяване на мира и конституционното правителство в Кипър, но и тази инициатива завършва с пълен провал и възелът от противоречия се заплита още повече.³⁹

Междувременно с посредничеството на генералния секретар на ООН през 1977 и 1978 г. се осъществяват две срещи между кипърския президент и ръководителя на кипърските турци. Наред с постигнатото споразумение за възобновяване на вътрешнокипърските преговори се съгласува и принципна договореност за създаване на “независима, необвързана, двуобщностна федеративна република”. Но постигнатото не води до изход от създалата се ситуация, тъй като се тълкува напълно различно от всяка от страните.⁴⁰

Турската страна предлага Кипър да стане “двузонална” федерация и организира референдум в окупираната територия за нова конституция и избори за президент с кандидат Р. Денкташ. Всъщност започва изграждането на отделна турска държава на остров Кипър, обявила през 1983 г. своята независимост под името Севернокипърска турска република.

По този начин вместо единна независима държава на две равнопоставени общности, както се предвижда в Цюрихско-Лондонските споразумения от 1959 г., на остров Кипър вече съществуват две държави – гръцка и турска. Във враждебни отношения се оказват не само двете общности на острова, но и двете пряко замесени в кризата държави – Гърция и Турция.⁴¹

* * *

Опитите за намиране на компромисна формула продължават и след създаването на Севернокипърската турска република. С посредничеството на генералния секретар на ООН Хавиер Перес де Куелер през 1983 – 1984 г. се провеждат няколко кръга преговори между президента на Република

---

³⁸ Пак там.

³⁹ Василев, Е., цит. произв. – стр. 72.

⁴⁰ “Балканите – политико-икономически справочник” – Колектив, С., 1982 – стр. 119.

⁴¹ Манчев, К., цит. произв. – стр. 349 – 350.

Кипър Спирос Киприану и лидера на кипърските турци Рауф Денкташ за уреждане на положението на острова. Стига се до предварително съгласие, но не и до окончателно решение. Опитите за срещи и сближаване на позициите не дават положителен резултат и през 1985 г. и 1986 г.

Условия за преодоляването на застоя във вътрешнокипърския диалог възникват в началото на 90-те години. С военнополитическото разведряване в Европа и последвалите промени в Източна Европа Кипър вече загубва статута на обект на съперничество между суперсилите. Появяват се и признаци за конструктивен подход на Гърция и Турция за решаване на спорните въпроси между тях, централен от които безспорно е кипърският въпрос.

С повишен оптимизъм се очаква и поредният кръг от вътрешнокипърския диалог, започнал през юни 1992 г. в Ню Йорк, когато всички заинтересовани страни осъзнават необходимостта от търсене на решение, съобразено с реалностите. Преговорите се провеждат на основата на т. нар. пакет от идеи на генералния секретар на ООН Б. Гали, целящи сближаване на позициите на страните за изработване на рамково споразумение в съответствие с резолюциите на Съвета за сигурност. Нежеланието за отстъпки от основните позиции на страните обаче не довежда до успешно приключване на започналия диалог.

Поредният етап от развитието на кипърския въпрос са възстановените преговори на 30 март 1993, когато в Ню Йорк се провежда среща между Р. Денкташ и новия кипърски президент Гл. Клиридис.

Преговорите за обединение на острова продължават и до днес, но така и не носят резултат. Последният опит за обединение се проваля на референдума, проведен на 26 април 2004 г. под егидата на ООН. Против обединението гласуват 75% от кипърските гърци, за разлика от кипърските турци, мнозинството от които гласуват за Плана "Анан" на генералния секретар на ООН Кофи Анан. Този план предвижда създаването на острова на двуобщностна и двузонална държава, вместо унитарната Република Кипър. Самият Анан обаче по-късно отбелязва, че след референдума официалните контакти между ръководителите на гръцката и турската общност са прекратени, а надеждите, че влизането на Кипър в ЕС ще ускори разрешаването на кипърския въпрос, не се оправдават.

През април 2003 г. Кипър подписва Договора за присъединяване и от началото на 2004 г. е пълноправен член на ЕС. По този начин Кипър се превръща от важен въпрос с решаващо значение за стабилността на Балканите в предизвикателство за сигурността и по-нататъшното развитие на Съюза. Нещо повече, ЕС поддържа идеята за бъдещото обединяване на острова и включването му като едно цяло в рамките на Съюза, а заинтересованите държави и в частност Турция са призовани да подкрепят усилията за възстановяване единството на острова. Тъй като Анкара

признава единствено отцепилата се Севернокипърска Турска република в северната част на о. Кипър, Съюзът я призовава да отвори пристанищата и летищата си за Република Кипър, която е пълноправен член на ЕС. Кипърският въпрос става едно от водещите условия за присъединяването на Турция към ЕС.

Понастоящем Турция води преговори за присъединяването си към ЕС, но за скорошно пълноправно членство едва ли може да се говори, тъй като е необходимо Анкара не само да говори за реформи, но и да ги осъществява. Нещо повече, Турция трябва да се придържа към принципите на свободата, демокрацията, зачитането на човешките права и фундаменталните свободи и върховенството на закона, върху които е изграден ЕС.

III. Оценка на кипърския въпрос за Балканите

Кипърският въпрос оставя своя отпечатък върху Балканския полуостров като едно от най-сложните огнища на напрежение. Възникнал първоначално като национален, той се актуализира като антиколониален между кипърското население и Англия. По време на Студената война, когато светът идеологически е разделен на две, тази криза се заплита още повече и успява да ангажира вниманието както на Изтока, така и на Запада и да се наложи в международните среди като един от най-актуалните и спорни проблеми в света. Възникналата криза на пръв поглед изглежда породена от вътрешнокипърски междуособици на гръцкия и турския национализъм, в основата на кипърския въпрос се очертават стремежите на Великобритания за запазване на господството ѝ на острова и желанието на САЩ и НАТО да се настанят трайно в Кипър и да гарантират своите политически и военно-стратегически интереси в района, възползвайки се от противоречията вътре в Кипър и тези между Гърция и Турция. Стратегическото място на острова се засилва още повече с избухването на Суецката криза, с която Великобритания губи част от позициите си в Средиземно море, а Кипър остава единствената ѝ възможност да защити интересите си там.

Безспорно всички заинтересовани страни се стремят към намиране на някакво решение, но тъй като всяка една от тях се ръководи от задоволяването на собствените си интереси и никоя не е съгласна да отстъпи от позициите си, възелът от противоречия се затяга още повече. Разкъсвани между еносис, таксим и интригите на Великобритания, заинтересованите страни през периода от 50-те до 70-те години се опитват да намерят формула за решаване на въпроса. Но както те, така и въввлечените в спора други сили – САЩ, НАТО, ООН – се оказват неспособни да намерят адекватно уреждане на спора.

Първоначално САЩ и Великобритания правят опити за уреждане на проблема в рамките на НАТО, но, целейки да защитят собствените си интереси и позициите на НАТО в района на Източното Средизменоморие, те забравят за нуждите на кипърския народ и се превръщат в една от основните причини за задълбочаване на кризата. Постепенно подклажданото откъм напрежение ескалира до такава степен, че се стига до въоръжени сблъсъци между двете етнически групи на острова. За да се стабилизира положението и да се изгладят противоречията, се стига до подписването на Цюрихско-Лондонските споразумения, с които обаче Кипър получава мечтаната независимост, но с цената на постоянна намеса във вътрешните работи от страна на трите държави гаранти.

Международната общественост в лицето на ООН също се оказва неспособна да наложи своите решения. Тя посредничи за сключване на споразумения за прекратяване на огъня, приема резолюции за изтегляне на войски от окупирани територии, изисква спазване на договорености и споразумения, изпраща сини каски и пр., но не е в състояние да задължи съответните страни да прилагат нейните решения. Кипърският въпрос се внася многократно за разглеждане в ООН, но организацията не успява да намери желаната от всички компромисна формула за уреждането на въпроса.

Кризата в Кипър предизвиква интереса на цялата международна общественост и редица държави, в това число и СССР, излизат с предложения за намиране на изход от ситуацията. Движението на необвързаните също излиза със специална декларация относно кипърския въпрос и неговото мирно уреждане.

По отношение на Кипър всички международни решения почиват на Цюрихско-Лондонските споразумения за единна независима кипърска държава. Те обаче не само, че не успяват да разрешат спора и да дадат независимост на Кипър, но легитимират правото на държавите гаранти да се месят във вътрешните работи на Кипър, което е и основната предпоставка за бъдещите противоречия. Така още със самото създаване на Република Кипър се слага началото на една криза, която и днес вълнува международната общественост.

Търсенето на компромисната формула за разрешаването на един от най-заплетените регионални конфликти продължава и днес, почти половин век след възникването му. В крайна сметка решение може да бъде намерено, но за тази цел е необходимо да се разгледат позициите и на двете кипърски групи и да се задоволят по справедлив начин претенциите както на кипърските гърци, така и на кипърските турци. Компромис би могъл да се постигне по пътя на преговорите с помощта на ООН, но без намеса на други външни фактори в решаването на спора.

Мирно решение би могло да се потърси и в рамките на ЕС, тъй като след присъединяването на Кипър към съюза преодоляването на проблема е в ръцете на Европа. Очертава се и една много важна предпоставка за решаването на проблема – смяната на поколенията сред управляващия елит на кипърските гърци и кипърските турци. За разлика от предишните поколения, по времето на които възниква и се развива кризата, настоящите са предразположени все повече към компромиси и контакти. Доказателство за това са и последните срещи и споразумения за провеждането на преговори за обединение на острова между ръководителите на двете групи – Деметрис Христофиас и Мехмед Али Талат.

В крайна сметка за всички става ясно, че преговорите са най-разумното и цивилизовано средство за постигане на обединение на разделения от години остров. Решението, което ще се очертае за кипърския проблем, ще бъде мирно и на основата на двустранния компромис, тъй като по този начин предпоставките за конфликт ще бъдат сведени до минимум. Но все пак само времето ще покаже дали най-накрая ще бъде намерена наистина работеща компромисна формула, която да установи мира на острова и да ликвидира още едно конфликтно огнище на Балканите.

Източници:

1. Манчев, К., История на балканските народи (1945 - 1990), С., 2003
2. Йелавич, Б., История на Балканите, С., 2003
3. Данова, Н., Христукудис, А., История на нова Гърция, С., 2003
4. Гарабедян, А., Националноосвободителната борба и провъзгласяването на Република Кипър (1945 – 1960), С., 1989
5. Василев, Е., Кипър – история и съвременност, С., 1975
6. Хаков, Дж., Политическата борба в Турция 1960 -1971 г., С., 1972
7. “Балканите – политико-икономически справочник” – Колектив, С., 1982
8. “Конфликтните огнища на планетата. Справочник” – Колектив, С., 1988
9. <http://www.un.org>
10. <http://www.bbc.com>
11. <http://www.wikipedia.org>
12. <http://www.evropa.bg>